

Geliş Tarihi (Recieved): 20-04-2025
Kabul Tarihi (Accepted): 30-06-2025

Araştırma Makalesi/Research of Article

Türk Kültüründe Dayı ve Yeğenler Üzerindeki Rolü*

Gülhan Atnur**

Atnur, G., *Türk Folklor Araştırmaları/Turkish Folklore Research*. 2025-II/ Sayı/No. 371, ss. 460-470.

e-ISSN 3023-4670. DOI: 10.61620/tfa.99 <https://turkfolklorarastirmalari.com>

Öz

Toplumlarda gündelik ve sosyal hayatı, aile ve akrabalık ilişkileri belirler. Sosyologlar bu ilişkileri anaerkil, ataerkil, çift soy veya iki yandan akrabalık kavramlarıyla karşılamaktadır. Türklerin çoğunluğunda ataerkil akrabalık mevcuttur. Fakat özellikle Sibiryâ'daki Türk boylarında –Göktanrı inanışını da dikkate aldığımızda- anaerkil akrabalığın da varlığını görmek mümkündür. Ak Ene'nin dünyanın yaratılmasında Göktanrı'ya ilham vermesi, Umay'ın gerek Sibiryâ ve gerekse de diğer bölgelerdeki Türk boyları arasındaki yaygınlığı, Ah-Huucın, Altın-Arığ, Huban-Arığ gibi başkahramanı kadın olan destanlar, dayı kızıyla evlenme isteği, Sibiryâ'daki Türk boylarındaki anaerkil akrabalığın göstergesidir. Aile ve akrabalığa çok önem veren Türklerde kan veya evlilik yoluyla ortaya çıkmış birçok akrabalık/hısımlık terimi vardır. Bu sebeple Türk dillerindeki akrabalık adları büyük bir zenginlik ve çeşitlilik göstermektedir. Toplumu ilgilendiren her konuda olduğu gibi akrabalık adları etrafında da zengin bir kültür malzemesi ortaya çıkmıştır. Bu ürünler binlerce yıldır varlığını devam ettirmiş, bazen değişmiş veya dönüşmüştür. Akrabalık adlarımızdan biri annenin erkek kardeşini veya anne tarafındaki erkek akrabaları karşılayan "dayı"dır. Ayrıca kelime alt ve yan anlamlarının dışında mecazî kullanımlara da sahiptir. Bu makalede kısaca eski Türkçeden bu güne izleri takip edilen dayı kavramı etrafında kullanılan kelimeler, geçmişten bugüne anaerkil aile yapısının ve dayının yeğenleri üzerindeki yeri ve rolü, dayı etrafında teşekkül eden kültürel unsurların Türklerin mitolojik dönemleriyle ve anaerkil yapılarıyla ilişkisi ele alınmıştır.

Anahtar sözcükler: anaerkil, ataerkil, dayı, yeğen, Türk kültürü

* 25-28 Ağustos 2015 tarihleri arasında Avusturya Viyana'da düzenlenen International Conference on the Changing World and Social Research I (ICWSR'2015 – Vienna) Sempozyumunda sunulan "Türk Kültüründe Dayı" adlı sözlü bildirinin makaleye dönüştürülmüş şeklidir.

** Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi/Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü./ Atatürk University, Faculty of Literature/Department of Turkish Language and Literature. Erzurum, Türkiye. gatnur@atauni.edu.tr. ORCID 0000-0003-4755-7175

The Role of Uncles (Mother's Brother) and Nephews In Turkish Culture***

Abstract

Family relations and lines of descent determine the daily and social life in societies. Sociologists define these relations with some concepts such as matriarchal, patriarchal, bilateral descent or kinship on both sides. Patriarchal kinship can be seen in most Turkish communities. However, especially in Turkic tribes in Siberia—considering the belief in Tengrism—it is possible to see matriarchal kinship as well. Ak Ene's inspiration to Sky-father during the creation process of the world, Umay's popularity among Turkic tribes both in Siberia and other regions, legends whose protagonists are Ay-Huucın, Altın-Arığ, Huban-Arığ, the will to get married with the daughter of the uncle are signs of matriarchal kinship of Turkic tribes in Siberia. In Turkish people who give special importance to family and kinship, there are a lot of terms related to kinship/relationship as a result of blood tie or marriage. For that reason, names of kinship in Turkish language are very rich and various. A rich cultural material appeared around the names of kinship as in every issue related to the society. These products have existed for thousands of years, sometimes they have changed and transformed. One of the names of kinship called 'uncle' which means mother's brother or male relatives of mother's side. Besides, this word has metaphorical usages as well as sub-meanings and connotations. In this article, the words used around the concept of uncle (mother's brother) whose traces can be traced from ancient Turkish to the present, the matriarchal family structure from past to present and the place and role of the uncle on his nephews, the relationship between the cultural elements formed around the uncle and the mythological periods of the Turks and their matriarchal structure discussed.

Keywords: matriachal, patriarchal, uncle (mother's brother), nephew, Turkish culture

Türkçe akrabalık adları açısından zengin bir dildir. Anne ve baba tarafından gelen akrabalar ve hısımlar için çok sayıda kelime mevcuttur. Bu kelimelerden biri de annenin erkek kardeşi ile erkek akrabalarını karşılayan 'dayı'dır. Andreas Tietze (2002, s. 570) ve İlhan Ayverdi (2005, ss. 641-642) Eski Türkçede tağay olan kelimenin etimolojisinin izah edilmediğini ifade etmişlerdir. Tuncer Gülensoy (2007, s. 268) ile Yong-Söng Li (1999, ss. 132-134) kelimenin etimolojisine değinmeden eski Türkçeden günümüze kadar gelen şekillerine yer vermişlerdir. Sevan Nişanyan (2007, s. 112) ise dayı kelimesinin Türkçe olduğu kaydını düşmüştür. Tarihi kaynaklardaki tağa'y, tağy, tay,

tayı, tayu, dayı günümüz Türk lehçelerinde (T. Trk, Az. Trk.), dāyı (Tkm.), tağa, tağ'a (Uyg.), tağa, tağāyi (Özb.), tay (Tat.), tay, tay ake, tayake, teyke, tağa (Kır.), tay, (Alt.), tay, tayı (Kmd.), dayı (Kkp.), taya (Çul), ta...a, ta...ı, ta...o, tağē (S. Uyg.), tayı (Hak.), tay, tayı, uluğ tay (Şor), dāy (Tuva), tāy (Yak.), tāy (Dol.), dāyi (Hal.) (Li, 1999, ss. 132-134) şeklinde kullanılmaktadır.

Kelimenin yaygın anlamı 'annenin erkek kardeşi'dir. Anne tarafından kuzen (Tkm., Alt.); yaşça büyük kimselere hitap sözü (T. Trk., Özb.); anne tarafından akrabalık – erkekler için- (Kkp., Kır., S. Uyg., Yak.); teyzenin kocası (Kır.); enişte, ablanın kocası (Özb.); cesur, yiğit; yaşlı erkeklerle hitap sözü; bir kimsenin kayıracısı olan; kabadayı; Osmanlı İmparatorluğu döneminde Tunus, Cezayir ve Trablusgarp'ta seçimle başa getirilen yönetici; amele başı; güzel, iyi (T. Trk.) ifadeleri de dayıya yüklenen diğer anlamlardır (Li 1999, ss. 132-134). Dayı kelimesi yalnız Türk boylarında değil, özellikle Anadolu'daki Kürtler ve Zazalar arasında da kullanılmaktadır. Da, anne; dadza, amcaoğlu; dadceni, amca karısı; dakile, anne, annecik (Zazaca); day, da, dé, dadé, dayık, anne; dayıki analık (Kürtçe) anlamına gelmektedir (Gülensoy, 2007, ss. 269-270).

Türklerin benimsedikleri dinlerdeki ve komşuluk ettikleri kültürlerde dayının fonksiyonuna dair teferruatlı bilgi mevcut değildir. Kuran-ı Kerim'de dayı, teyze, amca ve hala çocuklarının birbirleriyle evlenmelerinde sakınca olmadığı (Azhâb Suresi 50. Ayet); Nur Suresi 31. Ayette dayı, amca, yeğenler gibi kişilerin yanında kadınların ziynet yerlerini gösterebilecekleri kaydedilmiştir (<https://kuran.diyaret.gov.tr/Tefsir/>). Ataerkil aile yapısına sahip olan Yahudilik, Hristiyanlık gibi dinler ile eski Romalılar, Yunanlılar ve Araplarda da dayının rolü hakkında maalesef yeterli bilgi tespit edilememiştir (Aydın, 1989, ss. 196-200). Moğollar içinse anaerkil ve göçebe (çoban) bir aile yapısından bahsedilmektedir.

Türklerde aile kavramı ve akrabalık/hısımlık büyük bir öneme sahiptir. Türk aile yapısının şekliyle ilgili F. Grenard, G. Richard, E. Durkheim, Z. Gökalp, Mehmet İzzet, B. Ögel, A. İnan, İ. Kafesoğlu gibi araştırmacılar çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Ziya Gökalp'ın bu konuda aktardığı bilgiler önemlidir. Ziya Gökalp'ın aktardığına göre F. Grenard, Türkistan'daki Türk aileleri demokratik ilişkileri gelişmiş pederşahi aile olarak nitelendirir. G. Richard ise ekonomik ve toplumsal koşulları dikkate alarak Yakut Türklerinin maderi dini çevrede fakat dayının yönettiği erkek egemen bir grup;

Kırgızların pederşahi; Altaylıların ise iki tipin arasında olduğunu iddia eder. Durkheim Doğu Türkistan'daki demokratik ailenin pederşahiliğin yıkılmasıyla değil maderi tipinin değişmesiyle ortaya çıktığından bahsederek Gross'un Kırgız ailesini pederi ve çoban olarak nitelendirmesini tenkit eder. Türk ailesini Ziya Gökalp ise pederi olarak nitelendirir ve bunu pederşahi aileden ayırır. Ona göre "hür ve müsavvatçı" pederi ailesinde amca ile dayı, hala ile teyze birbirlerine denktir (Ziya Gökalp, 2007, s. 493). Ziya Gökalp İslamiyet öncesi dönemde Türk ailesinin boy, sop, soy, pederi aile ve evlilik ailesi aşamalarından geçtiğini belirtir (Erkul 2002, ss. 97-106).

İbrahim Kafesoğlu Türklerdeki ailenin, aile reisinin aile üzerindeki kesin söz hakkı bulunan Yunan'daki "genose", Roma'daki "gens"e veya köleler dâhil herkese hükmettiği Slav "zadruga"sına da benzemediğini belirtmektedir. Ona göre Türkler çoban ailesi de değildir, zira bu ailede ortalık yalnız otlaklar ve hayvan sürüleri üzerindedir. Türklerde ise büyük erkek çocuklar evlenerek -ev bark sahibi olarak- evden ayrılırlar. En küçük erkek baba evine ve anne-babasına sahip çıkar. Fakat kuvvetli kan akrabalığı, onları büyük bozkıra yayılmalarına rağmen birbirlerine bağlar (Kafesoğlu, 1984, s. 216). Bahaeddin Ögel Türk ailesinin baba ailesi (1988, ss. 237-238), Abdulkadir İnan ise pederşahi ve egzogami yasası kuvvetli bir aile (1988, s. 341) olduğunu belirtmektedir.

Dış evliliğin yaygın olduğu Türklerde özellikle erkek çocukların en önemli hamisi kabul edilen dayı da akrabalık/hısımlık bağlarının gelişmesinde etkin isimlerden biridir ve bu yönüyle kültürümüzde derin bir yer edinmiştir. İşte bu ailede dayı-yeğen ilişkisi dikkat çekicidir. Bu çalışmada dayı-yeğen ilişkisi ele alınacaktır.

Eski Türklerde dayının amca kadar erkek çocuk üzerinde hakkı olduğunu, onun terbiyesinde, toplumsal yapı içerisinde saygınlık kazanmasındaki etkisini kültürümüzden tespit etmek mümkündür. Baba soyluluk çocuk üzerinde anne ve onun akrabalarının üzerinde etkisinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Özellikle dayının Türklerde mitik dönemlerden bu yana hem kız hem de erkek yeğen üzerinde önemli bir rolü vardı. Şamanlığa girişte ve şamanın yardımcı ruhları arasında "Ozogi taydalar: Anne tarafından atalar (tay+ata=dayı ata); Kan adalar: Esas, öz atalar demektir ki o da baba tarafından atalar" (Anohin , 2006, s. 3) şeklindeki ifadelerden her iki taraftan ruhların bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kadın ve erkeklerin evlendiklerinde evdeki bir direğe kendi anne-babalarına ait körmösleri asmaları, çocukların da aynı geleneği

devam ettirmesi (Anohin, 2006, ss. 26-27; Alekseyev, 2013, ss. 51, 121, 122, 131 vd) anne ve ailesinin çocuk üzerinde baba ve ailesi kadar etkili olduğunun başka bir göstergesidir. Türkelerde şamanın dayısı veya annesi aracılığıyla da bu mesleğe girebildiği ve yine her iki taraftan akrabalarının kutsal ruhlarını manyakın (şaman elbisesi) üzerinde taşıdığı (Alekseyev, 2013, ss. 51, 121, 122, 131) da bilinmektedir.

Dayı Türklerde yalnız mitik dünyayı değil gelenekleri de şekillendirmiştir. Onun gelenekte rastladığımız ilk rolü, yeğenlerinin maddi veya manevi anlamda hamisi oluşudur. Kültürümüzde dayının yeğen üzerindeki koruyuculuğu doğumla karşımıza çıkar. Mesela Güney Sibirya'da dayı kız kardeşinin çocuklarına isim vermek ve beşik getirmek zorundadır (Lvova vd., 2013, ss. 52, 192-194). Sibirya'daki bazı unsurlar Anadolu'da değişmekle beraber kız tarafının ilk doğan çocukta, yatak vb. eşyaları getirme zorunluluğu da bulunması bunun yansımasıdır. Diyarbakır'dan derlenen bir ninnide de

Dandini dandini dan ister,

Bebek, dayısından don ister,

Keten bezi beğenmez,

Şallardan şalvar ister!

Uyu yavrum nenni,

Büyü yavrum nenni! (Çelebioğlu, 1995, s. 155)

bebek için dayıdan istenenlerin elbise ve şalvar olması aynı düşüncenin yadigârıdır.

Sibirya Türklerinde dayının çocuğa ad koymanın dışında ilk saç satın alması, yeğenine hayvan hediye etmesi de gerekmektedir (Lvova vd., 2013, ss. 52; 192,-194). Ülkemizde de çocuğun ilk saç kesilirken yapılan uygulama aynıdır. Mesela Erzurum'da kesilen ilk saçın karşılığındaki altın veya parayı dayının bir fakire sadaka vermesi âdettendir.

Türkiye'de anne ninnilerinin başlıca arzu edilen kişisi dayıdır. Aşağıdaki ninnide asker yiyeceği veya halk arasında yiyecek anlamında da kullanılan tayın ile dayı arasındaki ilişki kurulması dayı-yeğen ilişkisindeki kültürel arka planı yansıtmaktadır. Zira dayının hamiliği aynı zamanda maddidir:

E diyem eyin gele,

Allah'tan tayın gele,

Uzun uzun yollardan,

Efendi dayın gele, ninni! (Çelebioğlu, 1995, s. 327)

Kars yöresine ait,

Ninni balam ninnini,

Hırdaca balam ninnini,

Hoplıyak gidek dayıngile,

Ne diyek dayıngile,

Çömçede payın gelsin! (Çelebioğlu, 1995, s. 236)

ninni de aynı düşünceyi yansıtmaktadır.

Bebekler belli bir aya geldiklerinde yürümeleri için “day dur dayın gelsin” şeklinde edilen dua da dayı-yeğen ilişkisi için dikkat çekicidir. Eğer dayı kelimesi “bir yere yaslanmak, kullanışı uzun sürmek, dayanıklı olmak, zarar görmemek, birinden, bir şeyden güç al-, tutunmak...” (Türkçe Sözlük, 2005) anlamındaki dayanmaktan geliyorsa dayının çocuğun babadan sonraki en önemli destekçisi ve koruyucusu olarak binlerce yıl bu görevi yerine getirdiğini söylemek mümkündür.

Eski Türklerde bir gencin kendi/babasının/annesinin kabilesinden biriyle evlenmesi töre dışıdır. Yedi kuşaktan sonra evlenme ancak gerçekleşebilir. Dış evlilik adı verilen bu yapı Türklerin İslamiyet’i kabulleri ve başka toplumlarla karşılaşmalarıyla ciddi bir değişim geçirmiş, özellikle Türkiye sahasında “emmim kızı helalimdir” ifadesi yaygınlaşmış, amcaoğluna sorulmadan kızın başkasıyla evlendirilmemesi yeni bir geleneğin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Oysa anne tarafından biriyle evlenme yasağı Sibiry’a’nın bazı kısımlarında, Yakutlar ve Altay-Sayan boylarında, uygulanmamaktadır. Üstelik Yakut ve Altay-Sayan boylarında annenin erkek kardeşinin kızıyla evlenmek en tercih edilen evlilik biçimidir (Lvova vd. 2013, ss. 52; 211). Bu bölgelerde kuğu çok hürmet edilen, eti yenmeyen ve çoğunlukla da avlanmayan bir kuş olmasına rağmen yeğenin avladığı kuğunun kafasına dokunmadan derisini yüzdüğü, boynuna yeni bir kumaş parçası bağlayarak ve yeni erkek gömleği giydirerek dayısından istediği her şeyi

–özellikle dayısının kızını- alabildiği belirtilmektedir (Lvova vd. 2013, s. 54). Dayının kızına ancak bu yolla talip olma, dayı-yeğen ilişkisinin farklı bir boyutudur. Anadolu’da duvak kapama olarak adlandırılan tören Sibiry’a da gelinin ölüp dirilmesinin, yeni statüsünün sembolüdür ve dayı bu geçiş merasiminde de yeğenin en önemli yardımcısıdır. Burada gelinin kaybolması ve kürk ile kapatılması vb. törenlerde gelini saklayan örtüyü damadın dayısı açar (Lvova vd. 2013, s. 51).

Türkiye’de Bacı Bacı Can Bacı adında yaygın bir masal vardır. Masal, üvey anneleri tarafından evden atılan abla ve erkek kardeşinin hayatta kalma mücadelesini anlatır. Üvey anne çocukların hayvana dönüşmesini ister ver oğlan geyik izinden su içince geyiğe dönüşür. Birçok olaydan sonra masal geyiğin kız kardeşi ve dünyaya getirdiği yeğenini gölden kurtarması, kendisinin de yeğenini görünce insana dönmesiyle son bulur (Boratav, 1992, ss. 87-95). Bu masalı bizim için dikkat çekici kılan çokça unsur bulunmaktadır. Oğlanın geyiğe dönüşmesi bunlardan biridir. Fakat daha da önemlisi dayı-yeğen ilişkisidir. Dayı Türklerde genellikle kız kardeşlerin ve yeğenlerin koruyucusu görevindedir. Masalda da aynı fonksiyonunu yerine getirerek kardeşi ile yeğeninin hayatını kurtarmış, zalim üvey annenin büyüğü de doğumu, yenilenmeyi, kan bağının kuvvetlenmesini simgeleyen bebekle –yeğenle- çözülmüş ve geyik insan şekline dönmüştür.

Dayı ile dağ dolan amcan ile bağ dolanma; eğri ağaca yayım, her gördüğüne dayım deme; emmim dayım kesem, elimi soksam yesem; katıra “Baban kimdir? demişler, “At dayımdır” demiş; dayısı olan dayısına dayanır; kız kocayınca gayret dayıya düşer; köprüden geçinceye kadar ayıya dayı demek; dayısı dümende olmak; dayısı olmak; kız halaya oğlan dayıya çeker (Yurtbaşı, 2013a, 2013 b) gibi birçok atasözü veya deyim ise dayının koruyuculuğunu ve ona duyulan güveni yansıtmaktadır.

Amcamla dayım hepsinden/herkesten aldım payım; dayım adam olmadıktan sonra ha köylü olmuş ha şehirli (Yurtbaşı, 2013a, 2013 b) gibi atasözlerinde ise dayı-yeğen çekişmesini, dayının koruyucu rolünün toplumda zayıfladığını görmek mümkündür. Aslında bu değişim ataerkilliğin kökleştiği dönemlerden itibaren karşımıza çıkmaktadır.

Dayı-yeğen çekişmesinin kültürümüzde önemli izlerinden biri barımtadır (baranta, barimta). “Yağma, gasp, çapul” anlamındaki kelimenin ortaya çıkış gerekçesini Abdülkadir İnan “egzogami”ye bağlar (İnan, 1998: s. 286). Bu gelenekte kardeşçe,

konuşarak alınamayan hakkın yağmayla elde edilmesi söz konusudur (İnan, 1998, s. 287). Yeğenlik hakkı geleneği de yine egzogamiye dayanmaktadır. Burada dikkat çekici olan kızıdan, yakın veya uzak kız akrabadan doğan erkek çocuğa yeğen denmesidir. İşte bu çocukların yakın veya uzak dayılarının (annesinin babası, kardeşleri ve hatta annesinin bütün kabilesi) malından –dayının mesleğiyle ilgili şeyler hariç- üç defa çalmalarına itiraz edilemez (İnan, 1998, ss. 288-289). Yeğenin anne kabilesinde yapılan düğün, aş, kırmız bayramı gibi ziyafetlerde baba kabilesinin haiz olduğu mevki (orun) ve payı (ülüş) talep etme hakkı da bu geleneğin yansımasıdır (İnan, 1998, s. 289). Yeğenin yedi yad, yedi düşman şeklinde nitelendirilmesi, egzogami evliliğinde çocuğun baba kabilesine ait sayılması, anne kabilesinin baba kabilesi tarafından yağmalanabileceği –kız kaçırma zorunluluğu- kanaatinin değişmesinden sonra da erkek çocuğun anne kabilesi üzerinde bazı haklara sahip olduğu anlaşılmaktadır (İnan 1998, s. 290).

Yeğenlik hakkına rastlanan en önemli metinler destanlardır. Manas Destanında Manas'ın Kökçö ile büyük bir mücadelesi söz konusudur. İki Kırgız (Orozbekov varyantında Kazak) boyunun birbirleriyle böylesine büyük çatışmaya niye girdiklerinin işaretlerini destanda görmek mümkündür. Manas Destanında Çıırçı'nın Aydar Han'ın kızı (Yıldız 1995: 537); Kökçö'nün ise Aydar Han'ın oğlu olduğu (Yıldız 1995, ss. 554, 602) belirtilir. Kökçö mala düşkünlüğü ve hanlık ihtirasıyla aynı zamanda Manas'ın rakibidir. Onun mala düşkünlüğü W. Radloff metninde Manas'ın ağzından,

“Mala düşkün kul, çoram,

Kökçö'den başka düşmanım yok, çoram” (Yıldız, 1995, s. 726) şeklinde ifade edilir. Orozbekov varyantında ise Çinlilerle mücadelenin sonunda halk Manas'ı han olarak kabul etmesine rağmen Kökçö de bu makama talip olur, halk ona ancak beyliği uygun görür (Orozbakoğlu, Musayev, Akmataliyev, 2007, ss. 501-509). Bu da dayı-yeğen çatışmasının, dayının hamilikten çıkarak düşmana dönüşmesinin sebebini oluşturmuştur. Ayrıca Manas, dayısı Kökçö'yü barımta geleneği gereği –dayısı Kökçö malı paylaşmayı önerirse de- yağmalar, dayı-yeğen çatışması iyice gün yüzüne çıkar. Aynı eserde Semetey'in dayısının Kökçö'nün oğlu Ümütöy olması, Semetey'in Ümütöy'ün nişanlısı Ay Çörök'ü kaçırmayı, anlaşılmak için çok değerli atı Tay Buurul'u vermek zorunda kalması (Yıldız, 1995, ss. 856-886) dayı-yeğen çekişmesinin başka bir boyutudur.

Dede Korkut Kitabındaki Salur Kazan-Aruz Koca mücadelesi de dayı-yeğen çatışmasının başka bir örneğidir. Han-ı yağmaya çağrılmayan dayısı Aruz Koca'nın Beyrek'i öldürdüğünü öğrenen Salur Kazan'ın dayısına savaş açması, onu öldürüp evini yağmalaması egzogami evlilikte erkek tarafının üstünlüğünü ispat eden en önemli delillerden biridir (Ergin, 1997, ss. 243-253).

Dayıyı düşman olarak görüp malını yağmalama, baba tarafını yüceltme Türk kültüründe dayı-yeğen ilişkisindeki olumlu tutumun değişim geçirdiğinin göstergesidir. Bu değişimde sadece baba ailesine karşı müspet bir tutum ortaya çıkmamış, dayının hami rolü, Anadolu'da amca ve kirveye aktarılmıştır. Pertev Naili Boratav, kirveliğin (kirva, kivre) Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da yaygın olduğunu, kirvenin Hristiyan çocukların vaftiz babası (parrain) ve vaftiz annesinin (marraine) yerini alan dışarıdan bir yabancı olduğunu belirtmektedir (Boratav, 1997, s. 162). Çocuğun kirveliliğini üstlenen kişi babanın arkadaşı veya akrabasıdır, çocuğun sünnet töreninin hazırlıklarını babayla ortak yaparlar ve bundan sonra kirve, aileden sayılır. Kirvenin çocuk üzerindeki koruyuculuğu sünnetten sonraki zamanlarda da devam eder. Bu açıdan baktığımızda kirvelik geleneğinin eski Türklerdeki dayının fonksiyonunu yerine getirdiğini söylemek mümkündür. Zira kirve, akraba olarak görülen ve genelde güven duyulan kişidir.

Sonuç

Türklerde toplumun kadın ve erkek algısına dair çok şey söylenebilir. Ama genel kabul, müşterek bir hayat yaşadıklarıdır. Dayı da bu sebeple Türk kültüründe mitik dönemlerden bugüne derin izler bırakmıştır. Dayının Türk kültüründeki etkin rolünden şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

Türk ailesinin başlangıcında Ziya Gökalp ve Abdülkadir İnan gibi araştırmacıların bahsettiği gibi muhtemelen bir anaerkillik söz konusuydu. Fakat anne ailesinde özellikle erkek kardeşin hâkim olduğu, bunun da eril bir tutum ortaya çıkardığı söylenebilir. Mitolojik dönemden itibaren yaygın olan egzogami evliliği ise dayı-yeğen ilişkisinin sınırlarını yüksek yaptırım gücüyle çizdiğinden bu durum töre halini almıştır.

Eski Türklerde kız, baba evindeki yüksek statüsünü, geldiği kabilede yabancı kabul edilmesinden dolayı nispeten kaybeder. Fakat geleneğin sınırlarını çizdiği dayı-yeğen ilişkisi dayının otoritesini pek de zayıflatmamıştır. Hatta hısımlık bağına kandaşlık kadar kuvvetlendirmiştir.

Sibiryaya ve Türkistan coğrafyasında dayının kültürde sahip olduğu rol, yeğenlik hakkı destan geleneğinde varlığını korumaktadır. Bu sebeple Anadolu'dan derlenen bazı masal, ninni veya diğer geleneksel unsurlarda da dayının yeğen üzerindeki hâkimiyetini sürdürmeye devam ettiği görülmektedir. Fakat çeşitli sebeplerle Ön Asya'da kuvvetlenen ataerkil aile yapısı yakın akraba evliliğini artırmış, dayı ve yeğen arasında yeğenlik hakkıyla başlayan ve miras kavgalarıyla devam eden çatışmada dayı toplumsal statüsünü amcaya ve Anadolu'da muhtemelen kirveye kaptırmıştır. Annelerin dilinde kendi kabilesine ve ailesine duyduğu özlemi dayı aracılığıyla dile getiren türküler, ninniler de unutulmaya yüz tutmuştur.

Kaynakça

Alekseyev, N. A. (2013). *Türk dilli Sibiryaya halklarının şamanizmi*. (çev. M. Ergun.) Konya: Kömen.

Anohin, A. V. (2006). *Altay şamanlığına ait materyaller*. (çev. Z. Karadavut, J. Meyermanova.) Konya: Kömen.

Aydın, M. A. (1989). Aile. *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 196-200.

Ayverdi, İ. (2005). *Kubbealtı lügatı, asırlar boyu târihî seyri içinde misalli büyük Türkçe sözlük 1 a-g*. (Redaksiyon, Etimoloji: A. Topaloğlu.) İstanbul: Kubbealtı.

Boratav, P. N. (1992). *Zaman zaman içinde tekerlemeler-masallar ve masal ile tekerleme üzerine bir inceleme*. İstanbul: Adam.

Boratav, P. N. (1997). *100 soruda Türk folkloru*. İstanbul: Gerçek.

Çelebioğlu, A. (1995). *Türk ninniler hazînesi*. İstanbul: Kitabevi.

Ergin, M. (1997). *Dede Korkut kitabı I giriş-metin-faksimile*. Ankara: TDK.

Erkul, A. (2002). *Eski Türklerde aile*. *Türkler*. C. 3. Ankara: Yeni Türkiye.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: TDK.

İnan, A. (1998). Türk düğünlerinde exogamie izleri. *Makaleler ve incelemeler*. C. I. Ankara: TTK. 341-349.

Kafesoğlu, İ. (1984). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Boğaziçi.

- Li, Y. (1999). *Türk dillerinde akrabalık adları*. İstanbul: Simurg.
- Lvova, E. L, İ. V. Oktyabrskaya, A. M. Sagalayev, M. S. Usmanova (2013). *Güney Sibiry Türklerinin geleneksel dünya görüşleri, insan ve toplum*. (çev. Metin Ergun.) Konya: Kömen.
- Nişanyan, S. (2007). *Sözlerin soyağacı çağdaş Türkçenin etimolojik sözlüğü*. İstanbul: Adam.
- Orozbakoğlu, Sagınbay, S. Musayev, A. A. Akmatallyev (2007). *Kırgız destanları 6 Manas destanı*. (Türkiye Türkçesine aktaran: F. Türkmen, Ş. Uraimova.) Ankara: TDK.
- Ögel, B. (1988). *Dünden bugüne Türk kültürünün gelişme çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lughatı*. Cilt 1 A-E. İstanbul- Wien: Simurg.
- Türkçe sözlük* (2005). Ankara: TDK.
- Yıldız, N. (1995). *Manas destanı (W. Radloff) ve Kırgız kültürü ile ilgili tespit ve tahliller*. Ankara: TDK.
- Yurtbaşı, M. (2013a). *Sınıflandırılmış atasözleri sözlüğü*. İstanbul: Excellence Publishing.
- Yurtbaşı, M. (2013b). *Sınıflandırılmış deyimler sözlüğü*. İstanbul: Excellence Publishing.
- Ziya Gökalp (2007). *Kitaplar 1*. (hzl. Şevket Beysanoğlu, Yusuf Çotuksöken, M. Fahrettin Kırzioğlu, Mustafa Koç, M. Sabri Koz.) İstanbul: YKY.
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/Tefsir/>

FİNANS: Bu çalışmanın yürütülmesinde herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI: Yazar, bu çalışmayı etkileyebilecek finansal çıkarlar veya kişisel ilişkiler olmadığını beyan eder.

YAZAR KATKILARI: Yazar, makalenin tümünü katkılarıyla oluşturmuştur. (Ya da yazarlar...)

ETİK ONAY BEYANI: Bu çalışmada Yerel Etik Kurul Onayına gerek duyulmamıştır.

VERİ KULLANILABİLİRLİK BEYANI: Bu çalışmada kullanılan verilere yazardan talep üzerine erişilebilir.

FINANCE: No financial support was received for the conduct of this study.

CONFLICT OF INTEREST STATEMENT: The author declare that there are no financial interests or personal relationships that may influence this study.

AUTHOR CONTRIBUTIONS: The author has contributed to the manuscript in its entirety.

ETHICAL APPROVAL STATEMENT: Local Ethics Committee Approval was not required for this study.

DATA AVAILABILITY STATEMENT: The data used in this study are available upon request from the author.

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

(This work is licensed under a Creative Commons NonCommercial license Attribution International License).